

місце був призначений Олексій (Ржаніцин). З 1857 р. він займав Тульську кафедру. Отже, Олексій тепер вдруге отримав під своє управління парафії, які до нього знаходились під юрисдикцією Димитрія (Муретова). В Таврії Олексій продовжив розпочате Димитрієм, який підготував ґрунт для облаштування самостійної кафедри на півострові⁹⁹.

Отже, впродовж 1775 – 1861 рр. на призначення і переміщення осіб, яким доручалось керівництво південноукраїнськими єпархіями, впливав комплекс факторів, до якого, зокрема, вклучались думка імператора і членів Синоду про того чи іншого потенційного кандидата, місце, яке займав регіон чи його частина у планах можновладців, особливості церковної політики в той чи інший момент тощо. Місце в цьому комплексі думки самого південноукраїнського духовенства було набагато скромнішим. Якщо підлеглі архієрея могли хоч якось вплинути на прийняті в Петербурзі рішення про переміщення від них небажаного архієрея, то в питанні призначення на їхню думку зважали ще менше. Бажання ж самих архієреїв враховувались вибірково: центральна влада, як правило, не заперечувала проти звільнення таких осіб на pokій за власним бажанням; разом з тим, значно меншим був шанс задоволення прохання про переміщення на інше архієрейське місце.

Наприкінці зазначимо, що перспектива використання інформації, наведеної в даній розвідці, полягає у створенні комплексної праці з історії православної церкви на півдні України в останній чверті XVIII – середині XIX ст.

Igor Lyman

Selection of cadres of South-Ukrainian bishops in the last quarter of XVIII – the first half of XIX century

The article is dedicated to the policy of S.Petersburg towards complectation of the board of South-Ukrainian bishops. The main tendencies in the policy, dependence of monastic hierarchy upon imperators, Holy Synod and secular government offices are studied.

УДК 94 (477.74) “17-18”

Тарас Гончарук

ПРО РОЛЬ НАЩАДКІВ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ В ІСТОРІЇ ОДЕСИ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті висвітлюється роль нащадків козацької старшини Лівобережної України в історії Одеси кінця XVIII – першої половини XIX ст. Згадуються ті нащадки, які обіймали високі посади у місцевих органах влади, належали до економічної та культурної еліти міста та суттєво сприяли розвитку Одеси.

Останнім часом з'явилося чимало публікацій присвячених ролі українського козацтва в історії Одеси кінця XVIII – початку XIX ст. В них здебільшого розглядається участь запорожців та їх нащадків чорноморців у визволенні краю від турків та їх нелегка праця на розбудові міста й порту. Нажаль із цих досить

⁹⁹Викторовский П. Симферопольское духовное училище. Исторические материалы // Таврические епархиальные ведомости. – 1901. – № 3. – С. 145 – 147; № 4. – С. 205 – 214.

грунтовних публікацій можна зробити й один хибний висновок: ніби українські козаки в Одесі були лише виконавцями задумів російських адміністраторів, військових, урядовців та численних іноземців, які займали важливі посади на службі Російській імперії. Насправді це не зовсім так. Як відомо, російський уряд використовував не тільки фізичні сили та бойові якості, але й розум, організаторські здібності й освіту українських козаків та їхніх нащадків. “Українська розумна голова” – так назвав одного з найвпливовіших петербурзьких урядовців останньої чверті XVIII – початку XIX ст., нащадка козацької старшини зі Стародубщини Петра Завадовського, відомий мемуарист Пилип Вігель¹⁰⁰. Після ліквідації на Лівобережжі автономії сотні представників колишньої української еліти – нащадків старовинних, знатних родів “малоросійського козацтва” та їхніх дітей пішли служити Російській імперії. Маючи непогану освіту та певні здібності, вони часто робили успішну цивільну або військову кар’єру. Тому не дивно, що деякі з них могли істотно вплинути і на історію Одеси.

Якщо торкатися історії про “заснування” Одеси за часів Катерини II, то не можливо не згадати у зв’язку з цим про Андріана Мойсейовича Грибовського. Уродженець м. Лубни, що на Полтавщині, він був сином військового осавула одного з “малоросійських полків”, а за материнською лінією – нащадком славного гетьмана Івана Сулими (? – 1635 р.). Маючи високу освіту, а також здібності поета і перекладача А.Грибовський посів посаду статс-секретаря Катерини II. Андріан Мойсейович був одним з найближчих друзів Йосипа де-Рібаса і дуже допомагав в здобутті вплинути на молодого фаворита цариці Платона Зубова. Не дарма “партію” прихильників Хаджибея-Одеси у 1794 – 1796 рр. пов’язували, перш за все, з Дерібасом та Грибовським, а супротивники будівництва Одеси ремствували на “інтриги Рібаса та Грибовського”¹⁰¹. Згідно з записками самого Грибовського, саме він склав відомий указ від 27 травня 1794 р. про будівництво у Хаджибеї “військової гавані разом з купецькою пристанню” та запропонував перейменувати Хаджибеї на Одесу (це цілком ймовірно, якщо врахувати, що саме Андріан Грибовський, після послаблення впливу О.Безбородька писав для Катерини II укази)¹⁰². Андріан Мойсейович, між іншим, здобув собі значні володіння під Одесою (як зазначають сучасні дослідники: “З дачею високопоставленого царського сановника Андріана Мойсейовича Грибовського пов’язано походження сучасних назв відразу двох сіл – Грибівки (від його прізвища) та Андріанівки (від його імені).”)¹⁰³, які потім був змушений продати, а також узяв у 1794 р. місце під забудову в центрі Одеси. Вже після смерті Катерини II А.Грибовський, потрапивши у немилість нового монарха, приїздив до Одеси і неодноразово прагнув відвідати її ще. Тривалий час він підтримував приятельські стосунки з родиною де-Рібасів¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Воспоминания Ф.Ф. Вигеля. – М., 1864. – Ч.2. – С. 13.

¹⁰¹ Иконников В.С. Граф Н.С. Мордвинов. – С.Пб., 1873. – С. 17.

¹⁰² Воспоминания и дневники Андриана Моисеевича Грибовского статс-секретаря императрицы Екатерины Великой. – М., 1899. – С. 85.

¹⁰³ Сапожников И.В., Белоусова Л.Г. Греки под Одессой (Очерки истории поселка Александровка с древнейших времен до начала XX века). – Одесса, 1999. – С. 54.

¹⁰⁴ Воспоминания и дневники Андриана Моисеевича Грибовского... – С. 43, 57, 95.

Для знавців історії Одеси не секрет, яку важливу роль в історії цього міста кінця XVIII – початку XIX ст. відіграли перший керівник Хаджибейської (згодом Одеської) митниці Михайло Михайлович Кир'яков та його двоюрідний брат перший “градоначальник” та поліцмейстер міста Григорій Степанович Кир'яков. Походили вони з Полтавщини (Михайло народився у с. Корсунівці, а Григорій у с. Опішні). Їхній старшинський козацький рід брав свій початок від Кирила Кир'яченка, що за часів гетьмана Данила Апостола отримав посаду військового товарища Гадяцького полку. Нащадки К.Кир'яченка поріднилися з найзначнішими родами Гетьманщини. Тому не дивно, що одна бабуся першого начальника Одеської митниці належала до родини полковників Часників, дід за лінійю матері Григорій Корсунь був бунчуковим товаришем Лубенського полку, а бабуся за тією ж лінійю походила з нащадків славетного козака Гамаїї (один з найзаможніших родів Лівобережжя). Батько майбутнього одесита Михайла Кир'якова Михайло Іванович (1738 р. н.) з 18 років був вже записаний у Гадяцький полк, а у 23 роки вже обіймав посаду військового товарища¹⁰⁵. Що стосується першого одеського поліцмейстера, то його батько, Степан Іванович, згідно з універсалом гетьмана К. Розумовського від 1758 р. був військовим товаришем Гадяцького полку, а мати Уляна Олексіївна, була донькою полкового осавула Олексія Богасвського. Цікаво, що одеські Кир'якови були добре знайомі з їх вищезгаданим земляком Андріаном Грибовським (так Михайло Кир'яков придбав “дачу” А. Грибовського під Одесою й останній пізніше писав, що саме завдяки йому “М. М. Кир'яков... отримав підрунтя для свого багатства”)¹⁰⁶. По завершенні служби в Одесі Григорій Степанович Кир'яков повернувся до рідного Лівобережжя, а Михайло Михайлович та його талановиті нащадки пов'язали свою долю з Одесою та південним краєм¹⁰⁷.

Вельми впливовим в Одесі кінця XVIII – початку XIX ст. був рід Шостаків. Хоча в літературі можна знайти численні відомості про українських козаків (як запорозьких так і гетьманських), що у різні часи носили це прізвище, походження одеських Шостаків істориками ще нез'ясоване. Серед представників цього роду в Одесі варто згадати інженер-полковника Андрія Іллїча Шостака, якій ще з 1792 р., перебуваючи у штаті губернатора В.Каховського, досліджував місцевість навколо Одеси, а потім разом з Ф.де-Воланом брав активну участь у розбудові міста¹⁰⁸. Істотно вплинув на будівництво міста і порту, але вже на початку XIX ст. “відставний артилерій поручик Антон Іллїч Шостака” – найзначніший будівельний підрядчик міста за часів А. Е. Рішельє¹⁰⁹. Серед найбільш відомих контрактів виконаних Антоном Шостаком було будівництво комплексу Рішельєвського ліцею

¹⁰⁵О роде Кирьяковых. Записки Михаила Михайловича Кирьякова // Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов, 1915. – Вып.11. – С. 106, 107, 111, 112.

¹⁰⁶ Воспоминания и дневники Андриана Моисеевича Грибовского... – С.62.

¹⁰⁷ Отдельная записка Михаила Михайловича Кирьякова о своем отце // Труды Черниговской Губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов, 1915. – Вып.11. – С. 113.

¹⁰⁸Письма Екатеринославского губернатора В.В. Каховского, состоящему при делах Ее Величества Екатерины II тайн. сов. В.С. Попову для доклада П. А. Зубову // ЗООИД. – 1881. – Т.12. – С.354, 356, 366.

¹⁰⁹Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 2. – Оп.5. – Спр.266. – Арк.124, 125; Ф.59. – Оп.2. – Спр.22. – Арк.7; Спр.37. – Арк.6, 96; Спр.46. – Арк.3, 4, 6, 37.

у 1819–1820 рр.¹¹⁰. Між іншим, Шостака обирався до органів місцевого самоврядування Одеси. Так, у 1820 р. Антон Ілліч серед інших „почесних громадян міста”, за пропозицією генерал-губернатора О. Ф. Ланжерона, обговорював заходи щодо перенесення межі порто-франко, а у 1826 р. записка „пана Шостака” з обґрунтуванням необхідності повернути Одесі всі втрачені права „вільного порту” стала приводом для генерал-губернатора М. С. Воронцова звернутися до Державної ради імперії з проханням надати місту нічим не обмежене порто-франко¹¹¹. Як відомо, Антон Ілліч Шостака був і автором одного з перших нарисів історії Одеси, що його пізніше знайшов у петербурзьких архівах та опублікував М. Мурзакевич¹¹². Варто згадати, що одеські Шостаки були добре знайомі з Кир'яковими. Так, саме у “полковника Шостака” на початку XIX ст. вищезгаданий перший керівник Одеської митниці Михайло Кир'яков придбав свій найбільший масток с. Ковалівку (теперішня Миколаївська область), а Антон Ілліч Шостака мав свій будинок (збудований у 1813 р.)¹¹³ на вул. Коблевській поруч з будинком Михайла Кир'якова¹¹⁴. Згідно з родоводом Кир'якових, тітка Михайла Михайловича Єфросинія Іванівна у 1753 р. одружилася з Лютезьким сотником Іллею Опанасовичем Шостаком¹¹⁵, можна припустити, що саме від цього шлюбу народилися майбутні будівельники Одеси Антон Ілліч та Андрій Ілліч Шостаки, які, таким чином, були двоюрідними братами Михайла Михайловича Кир'якова.

Носії козацького прізвища “Шостака” були помітними постатями в Одесі і в середині XIX ст. Так, лише у період 1850-х – 1860-х рр. з їх числа слід згадати: “посадового члена” Товариства сільського господарства Південної Росії, автора численних досліджень з економіки краю Андрія Андрійовича Шостака; дійсного члена Одеського товариства історії та старожитностей, перекладача та видавця праці з історії середньовічної торгівлі Василія Григоровича Шостака; члена правління Одеського статистичного комітету, відомого дослідника геології Одеських лиманів гірничого інженера Петра Олександровича Шостака; а також одразу двох генерал-лейтенантів: Андрія Андрійовича Шостака, що був головою Одеського військового суду та Олександра Андрійовича Шостака (колишнього одеського поліцмейстера та в. о. наказного отамана Дунайського козацького війська), який обіймав посаду коменданта Одеси¹¹⁶.

Безперечно важливу роль в історії Одеси XIX ст. відіграли брати Олександр Григорович та Микола Григорович Тройницькі (як відомо, перший з них тривалий час був редактором і фактичним фундатором газети “Одесский вестник”, активним членом багатьох міських товариств, працював у освітніх закладах тощо, у 1852 р. він залишив Одесу і з вражачим успіхом продовжив

¹¹⁰ Михневич И. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея. – Одесса, 1857. – С.11; Исторические сведения о зданиях Ришельевского лицея // Одесский вестник. – 1852. – 30 апреля.

¹¹¹ ДАОО. – Ф.1. – Оп.190. – Спр. 28 за 1826 р. – Арк. 12–16.

¹¹² Записки Н.Н. Мурзакевича // Русская старина. – 1887. – Ч.4. – С.663. [Шостака А.И.] О младенчестве Одессы. – Одесса, 1844. –С.11.

¹¹³ ДАОО. –Ф.2. – Оп.5. – Спр.266. –Арк.32.

¹¹⁴ [Мурзакевич Н.] Одесская старина. – Одесса, 1869. – С.79.

¹¹⁵ О роде Кирьяковых. – С.108.

¹¹⁶ Бачинська О.А. Дунайське козацьке військо. 1828-1868 рр. – Одеса:Астропринт, 1989. – С. 59,71,72; Гончарук Т. Із роду українського в Одесі // Чорноморські новини. –1993. – 20 квітня.

свою кар'єру в столиці). Не зважаючи на те, що обидва вони народилися в Одесі, рід Тройницьких брав свій початок на Полтавщині і першим відомим його представником був полтавський полковий писар і сотник Келембердянський Павло Тройницький¹¹⁷. Батько Олександра та Миколи – Григорій Устинович Тройницький (онук зазначеного вище Павла) був майором Ладозького мушкетерського полку і помер від ран під час війни 1812 р., мати – Мотрона Хомівна Волошинова, була донькою полтавського поміщика. Цікаво, що, згідно з переказом, Олександра Григоровича Тройницького – під час його навчання в Рішельєвському лиціі також “викликали на службу у козаки” проте “керівництво лицію наполягло на відстрочці, беручи до уваги його відмінні успіхи у навчанні, а потім виклики на службу вже не повторювалися”¹¹⁸.

Вельми загадковим досі залишається походження одеських представників роду Гамаліїв. У першій половині XIX ст. відомою людиною в місті був Федір Михайлович Гамалія. Будучи службовцем митного відомства, він у 1836 р. став головою Одеського комерційного суду і перебував на цій посаді до 1852 р.¹¹⁹. Така довіра співгромадян невиняждкова. Генерал-губернатор Михайло Воронцов називав Ф.Гамалію “вельми чесною людиною”, а градоначальник Олексій Левшин не зважаючи на те, що мав з Федором Михайловичем “холодні стосунки”, відавав належне його об'єктивності та неупередженості при вирішенні судових справ¹²⁰. Ф.Гамалія, між іншим, отримав “золоту медаль за приборкання чуми” в Одесі 1840 р. Вадим Модзолевський в своєму “Малоросійском родословнике” навів відомості про чотири козацькі роди Гетьманщини з прізвищем Гамалія, однак визначний дослідник української генеалогії не знав, до якого з цих родів віднести вищезгаданого Ф.М. Гамалію, хоча і припускав, що останній міг належати до четвертого покоління нащадків Леонтія Гамалії, який жив у другій половині XVIII ст.¹²¹.

Відомий дослідник історії міста Доротея Атлас серед авторів, які в першій половині XIX ст. присвятили Одесі свої кращі поетичні твори, назвала В. Туманського (постаті цього поета присвятили свої розвідки одеські краєзнавці-аматори О.Губар, В.Ільїн, Т.Кузнецова, І.Рябенко та ін.). “Туманський жив в Одесі у 20-х роках минулого століття. – відзначала Д.Атлас. – У 1824 р. він написав вірш “Одесса”, про який згадає Пушкін”¹²². Хоча Василь Іванович Туманський (1800 – 1860 рр.), який у 1820–х рр. працював в канцелярії М. Воронцова, писав вірші російською, за походженням він був українським козаком – “онуком останнього малоросійського писаря Василя Григоровича Туманського”¹²³. Одеський друг О.Пушкіна напевно не приховував свого козацького походження (так, вищезгаданий мемуарист П. Вігель писав про свої зустрічі в Одесі з “Василем Івановичем, що належав до відомого у Малоросії своєю гордовитістю роду

¹¹⁷ Краткая родословная дворян Тройницких. – С.Пб., 1911. –Таб. I-II.

¹¹⁸ Рішельєвський лицей и Императорский Новоросійський университет: Сборник, издаваемый бывшими воспитанниками лицей и университета. – Одесса, 1898. – Ч.1. – С. 45 (Отдел II).

¹¹⁹ Відомості взяті з “Новоросійських календарів” на 1837 – 1852 рр.

¹²⁰ Архив князя Воронцова. – М., 1893. – Кн. 39. –С.124, 127, 128.

¹²¹ Модзолевський В.Л. Малоросійський родословник. – К., 1908. – Т.1. – С. 266, 267, 269.

¹²² Атлас Д. Старая Одесса ее друзья и недруги. – Одесса, 1992. – С.74.

¹²³ Киевская старина. –1892. –№1. – С. 164, 165.

Туманських”)¹²⁴. Герб Туманських можна знайти в “Малоросійском гербовникѣ” В.Лукомського та В.Модзалевського. У цій же книзі наведені герби Грибовських, Кир’якових, Тройницьких та інших українських козацьких родів Лівобережжя, пов’язаних з історією Одеси¹²⁵.

Нарешті слід нагадати, про перебування в Одесі онуків останнього українського гетьмана Кирила Розумовського: Петра Олексійовича Розумовського, його брата – Кирила Олексійовича Розумовського та сестри – Варвари Олексіївни Репіної. Між іншим, хоча про П.О.Розумовського одеськими авторами в різний час написано ніби багато, особистість ця залишається чи не найзагадковішою в історії Одеси. Майже безслідно зникло не тільки численне майно останнього нащадка останнього українського гетьмана, але і щоденник, який він вів в Одесі. Відомо лише, що цей рукопис потрапив до одного з спадкоємців П. Розумовського – чоловіка його сестри С. Уварова. “Уявіть собі, – писав С. Уваров в листі до М. Воронцова від 9 березня 1836 р., – що у тому вирі казнокрадства, де жив граф Петро, він вів таємний щоденник, самий точний й докладний у світі, що писався його рукою день за днем, з іменами та числами, в якому занотовані всі лихварські фокуси, що їх проробляли його кредитори. Ця книга цілком випадково була знайдена серед його паперів і тільки так мені про це стало відомо. Багато людей будуть дуже здивовані, дізнавшись, що таким чином я більш інформований ніж вони вважають. Погодьтеся, що є щось оригінальне в ідеї залишити після своєї смерті подібну сповідь?”(переклад цитати з французької В. Крючкової)¹²⁶. Якщо б цей цікавий історичний документ було знайдено він би міг багато чого розповісти і про особистість Петра Розумовського і про Одесу його доби.

Зазначені вище постаті звичайно не вичерпують всіх представників старшинських родів, які відіграли важливу роль в історії Одеси кінця XVIII – першої половини XIX ст. Обіймаючи іноді досить важливі посади, нащадки козацької старшини часто намагалися не афішувати свого походження, а їх прізвиська ще предками були перероблені на російський або польський кшталт. Тому саме цей аспект впливу українського козацтва на історію Одеси досі залишається чи не найменш вивченим.

Taras Goncharuk

On a role of descendants of the Ukrainian Cossack officers (starshyna) in a history of Odessa at the end of XVIII – in the first half of XIX c.

In article it is told about a role of descendants of Cossack elite of Left-Bank Ukraine in a history of Odessa at the end of XVIII – in the first half of XIX c. The special attention has been paid to that representatives of the descendants, who held high posts in local authorities, belonged to economic and cultural elite of city and substantially promoted its development.

¹²⁴ Записки Филиппа Филипповича Вигеля //Русский архив. – 1892. – Кн. 3. – С. 119 (Приложение).

¹²⁵ Лукомский В.К., Модзалевский В.А. Малороссийский гербовник. – К., 1993. – С. 8, 36, 71, 186, 188.

¹²⁶ Архив князя Воронцова.–М., 1892. –Кн. 38. –С. 442, 443.